

УДК 343.97:343.712.1

Терещук Олександр Дмитрович —
начальник Головного РУ ГУ МВС України

Проблеми формування криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспортних засобів

Стаття присвячена виявленню теоретичних і практичних проблем формування криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспортних засобів, розробці шляхів їх подолання.

Ключові слова: криміналістична характеристика, розбійні напади, органи внутрішніх справ, слідчі дії, злочин.

Постановка проблеми. Необхідність підвищення якості роботи органів внутрішніх справ щодо розкриття та розслідування розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспортних засобів, ставить чіткі завдання перед криміналістичною наукою, серед яких удосконалення криміналістичної характеристики даного виду злочинів і розробка на її основі системи необхідних практиці дієвих методичних рекомендацій, що розкриває особливості комплексу типових версій і планування в справі, організації розслідування та взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та громадськістю, використання техніко-криміналістичних засобів і методів, спеціальних знань, специфіки проведення окремих слідчих дій і заходів з метою виявлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і запобіганню новим розбійним нападам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню даної проблеми приділили свою увагу такі вчені, як: І. С. Аббасова, Р. Л. Ахмедшин, С. М. Весніна, С. А. Вецька, А. Ф. Волобуєв, С. Г. Закіров, В. Т. Контеміров, В. С. Корнелюк, І. Т. Кривошеїн, І. В. Куртинов, У. М. Мурзабулатов, В. Д. Рожков, І. І. Рубцов, І. І. Тазін, В. В. Тищенко, В. В. Трухачов, Н. В. Федяєва, Г. О. Чорний, Г. В. Щербакова та інші. Проте на даний час спеціального комплексного дослідження криміналістичної характеристики категорії злочинів, що розглядається, не проводилось, а запропоновані в науковій і навчальній літературі характеристики та рекомендації загального характеру відносно розслідування розбоїв не завжди відповідають потребам

і особливостям слідчої практики розслідування таких діянь. Отже, ступінь наукового опрацювання цієї теми недостатній, потребує комплексного підходу й більш глибокого вивчення.

Формування цілей статті. Дана стаття присвячена виявленню теоретичних і практичних проблем формування криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспортних засобів, розробці шляхів їх подолання.

Вклад основного матеріалу дослідження. Для більш повного й об'єктивного розгляду проблем формування криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспортних засобів, необхідно спочатку розглянути принципові питання криміналістичної характеристики злочинів, що визначають її сутність.

Термін “криміналістична характеристика злочинів” з'явився порівняно недавно, але одержав визнання провідних вчених-криміналістів і увійшов в арсенал наукового апарату криміналістики. Проте, в різних літературних джерелах розуміння криміналістичної характеристики злочинів виражається неоднозначно, а в окремих випадках — недостатньо повно й точно.

За допомогою узагальнення матеріалів слідчої і судової практики розслідування розбійних нападів і вивчення теоретичних джерел, присвячених розгляду криміналістичної характеристики даної категорії злочинів, можна визначити основні елементи цієї характеристики: предмет злочинного посягання (О. М. Васильєв, І. О. Возгрін, О. В. Гриненко, Л. А. Сергєєв, Г. В. Щербакова); спосіб вчинення злочину (Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, І. О. Возгрін, О. В. Гриненко, Л. А. Сергєєв, Г. В. Щербакова, М. П. Яблоков); спосіб протидії розслідуванню (Г. В. Щербакова); обставини вчинення суспільно небезпечного діяння (Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, О. В. Гриненко, Л. А. Сергєєв); характеристика особи потерпілого (Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, О. В. Гриненко, Г. В. Щербакова); характеристика особи злочинця (Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, Л. А. Сергєєв, Г. В. Щербакова); типова слідова картина (О. М. Басалаєв, О. М. Васильєв, І. Ф. Герасимов, В. О. Гуняєв, О. В. Ципленкова, Г. В. Щербакова); характеристика вихідної інформації (Р. С. Белкін, І. О. Возгрін); поширеність злочинного діяння; особливості виявлення злочинів (Р. С. Белкін); механізм слідоутворення (Р. С. Белкін); характерні риси злочинних діянь (Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, Л. Д. Самигін, М. П. Яблоков); характеристика типових ситуацій даного виду злочинів (І. Ф. Герасимов, О. В. Ципленкова, М. П. Яблоков); зв'язок злочинів даного виду з іншими злочинами (Л. А. Сергєєв); типові наслідки злочинних дій (Р. С. Белкін, І. О. Возгрін) [1, с. 97 ; 2, с. 55 ; 3, с. 76 ; 5, с. 20 ; 7, с. 137 ; 8, с. 245 ; 12, с. 88 ; 13, с. 310 ; 14, с. 9 ; 15, с. 32] тощо. Дати вичерпний перелік елементів криміналістичної характеристики практи-

чно неможливо, тому що він разом із кримінальною практикою постійно змінюється.

Аналіз і порівняння наведених точок зору вчених щодо елементів криміналістичної характеристики злочинів дозволяє констатувати, що: 1) елементи виділяються як окремо, так і в узагальненому вигляді в різних площинах; 2) значна частина цих елементів пов'язана з елементами складу злочину; 3) є вказівки на необхідність включення як елементів криміналістичної характеристики окремих кваліфікуючих ознак злочину; 4) висловлена думка про те, що в криміналістичну характеристику слід включати відомості про кримінально-правові інститути, що впливають на міру запобіжного заходу, вид, розмір покарання. З даною думкою важко погодитися, тому що криміналістична характеристика злочинів є комплексом криміналістично значущої інформації, а не кримінально-правової, кримінологічної тощо. Крім того, необгрунтоване розширення переліку її елементів може ускладнити їх практичне використання в слідчій практиці. Вищевикладене вказує на необхідність подальшого вивчення поняття “криміналістична характеристика злочинів”, поглиблення теоретичного аналізу його компонентів.

Варто акцентувати увагу на тому, що вчені-криміналісти зосереджують свої погляди на вивченні елементів криміналістичної характеристики розбійних нападів, а не на дослідженні існуючих між ними закономірних зв'язків. Як наслідок, на сьогоднішній день зміст і структура криміналістичної характеристики даних злочинів залишились на рівні тлумачень 70—80-х років ХХ століття, що призвело до підняття питання про її наукову несформованість [10, с. 8].

Результати дослідження загальних питань криміналістичної характеристики злочинів і специфіки вчинення розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів дозволяють зробити висновок про те, що в зміст криміналістичної характеристики даного виду злочинів доцільно включати наступні дані: 1) характер вихідної інформації про злочин на початок розслідування; 2) інформацію про спосіб вчинення злочину та сліди його використання (механізм слідоутворення); 3) відомості про предмет (об'єкт) злочинного посягання; 4) дані про основні обставини вчинення злочину (місце, час, обстановку); 5) інформацію про особу потерпілого; 6) відомості про особу злочинця.

Отже, криміналістична характеристика розбійних нападів є інформаційною моделлю, сформованою в результаті проведення спеціальних досліджень, що розкриває криміналістично значущі ознаки та закономірності вчинення досліджуваних злочинів, поведінку підозрюваних, потерпілих й інших учасників діянь, вплив на злочинну діяльність просторово-часових і оточуючих умов, а також протидії її розкриттю та розслідуванню і встановлює закономірні зв'язки між цими

елементами. Її методологічною основою виступає теорія відображення, а також теоретичні положення криміналістики, досягнення теорії інформатичної, логіки, психології та інших наук.

Сукупність зв'язків між елементами криміналістичної характеристики даної категорії злочинів надає їй властивості структури: цілісність, індивідуальність і відносну стійкість та дозволяє розглядати як систему. Криміналістична характеристика як ціле, єдиний комплекс має практичне значення лише тоді, коли встановлені кореляційні зв'язки та необхідна залежність між її елементами, що носять закономірний характер і виражені в кількісних показниках [9, с. 10—11].

Даючи криміналістичну характеристику розбійним нападам, вчиненим на водіїв автотранспортних засобів, необхідно приділити увагу наступним моментам: відкритий спосіб викрадення майна; застосування насильства чи погрози насильством; серійність; груповий характер; озброєність злочинця; двооб'єктність — посягання злочину на відносини власності та здоров'я людини [4, с. 12]. Предмети посягання дуже різні, але найбільш часто це автомобілі, гроші, золоті вироби, одяг, апаратура та інші цінні речі.

Важливим елементом криміналістичної характеристики виступає система типових відомостей про способи вчинення розбійних нападів. За результатами проведених С. А. Вецькою і В. Д. Рожковим емпіричних досліджень закономірним є висновок про те, що для таких злочинів характерні повноструктурні способи, які охоплюють всю систему дій щодо підготовки, вчинення та приховання розбоїв (виявлені в 83—85 % вивчених злочинних епізодів) [4, с. 7 ; 11, с. 9].

Способи приховання розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспортних засобів, різні (вчинення іншого, більш тяжкого злочину — вбивства, швидкий збут викраденого майна тощо) і можуть бути застосовані до початку реалізації злочинного наміру, під час вчинення злочину чи після його закінчення. Останнім часом особливе занепокоєння викликає збільшення випадків протидії розслідуванню, пов'язаних зі спробами підкупу, фізичним насильством і погрозами з боку злочинців чи інших пов'язаних із ними осіб на адресу потерпілих, свідків і осіб, які провадять розслідування в справі. На практиці факти впливу на учасників розслідування часто ігноруються слідчим, не фіксуються в матеріалах кримінальних справ, що, на нашу думку, слід розглядати як недоліки в роботі органів досудового слідства.

Елементи криміналістичної характеристики різних видів (груп) злочинів знаходяться між собою в різних співвідношеннях. Наприклад, в криміналістичних характеристиках навмисних злочинів (до яких належать і розбої) важливим елементом є сукупність даних, що характеризують засоби підготовки до вчинення злочину: пошук і приготування

необхідних знарядь і засобів, завчасне вжиття заходів для приховування слідів злочину, втягнення в злочинну діяльність співучасників тощо. Криміналістичним характеристикам необережних злочинців цей елемент невластивий. Таким чином, значення того чи іншого елемента криміналістичної характеристики злочинців обумовлюється його роллю в розкритті даної групи злочинців.

Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють розбійні напади, виступає інформаційною основою не лише версійної роботи в справі, але й науковою базою практичного дослідження особи злочинця. Вивчення особи злочинців даної категорії справ повинно проводитись не лише слідчими та оперативними працівниками, але й прокурорами та суддями, особливо під час прийняття рішення про обрання запобіжного заходу [11, с. 6].

Необхідно розрізняти поняття “криміналістична характеристика” і “слідча ситуація” [9, с. 14]. Криміналістична характеристика — продукт наукового аналізу значного емпіричного матеріалу, вона належить до виду (групи) злочинів. Слідча ситуація — більш вузьке поняття, оскільки належить не до виду (групи), а до підвиду (підгрупи) кримінальних справ. На відміну від криміналістичної характеристики, яка теж представляє певну суму інформації, типова слідча ситуація містить не просто частину відомостей, а відокремлені елементи, що складають нову структуру даних.

Криміналістична характеристика злочинів, на відміну, наприклад, від кримінально-правової, не має внутрішніх ознак, притаманних загальному поняттю злочину. Вона ґрунтується не на загальному понятті злочину, а складається на основі узагальнення матеріалів про злочини і відображає типові криміналістичні особливості різних видів (груп) злочинів, учинених у певний період у межах даного регіону або в країні в цілому.

Криміналістична характеристика певного виду (групи) злочинів — категорія більш динамічна, ніж кримінально-правова характеристика, зміни якої відбуваються повільніше і лише законодавчим шляхом. Із зміною способів і засобів, мети й мотивів, предметів злочинно-посягання, причин та умов, що сприяли вчиненню розбійних нападів тощо, змінюється і конкретний зміст криміналістичної характеристики даного виду злочинів. Криміналістична характеристика успішно виконуватиме свою службову роль, сприятиме розкриттю злочинів, лише якщо буде не лише реальною і повною, але й сучасною, буде відображати результати криміналістичного аналізу злочинів, учинених за останній період.

Визначаючи криміналістичну характеристику злочинів як сукупність даних про злочин, що сприяють його розкриттю, не можна ви-

ключати і той факт, що для успішного розкриття злочинів використовуються також дані, які відносяться до кримінально-правової, кримінологічної, психологічної й інших видів характеристик злочинів. Проте не можна погодитися з пропозицією деяких вчених [1, с. 97] щодо включення в якості складників у криміналістичну характеристику злочину тих елементів вищезазначених характеристик, що можуть бути використані з метою розкриття злочинів, тому що в протилежному випадку криміналістичні характеристики стануть дублювати та замінювати інші види характеристик злочинів і втраять власний зміст і значення. Неприпустимою є підміна кримінально-правової характеристики криміналістичною, бо це неприйнятно з теоретичної точки зору, а на практиці призвело б до неправомірного розширення сфери кримінальної відповідальності, не лише у разі підміни необхідних елементів складу злочину, але й заміни допоміжних кримінально-правових понять.

У науковій літературі зустрічаються твердження, що до елементів криміналістичної характеристики розбійних нападів відноситься предмет доказування в кримінальній справі і вона визначає предмет доказування. На наш погляд, ці поняття є різноплановими. Поняття предмета доказування відноситься до теорії судових доказів і виражає необхідну сукупність істотних обставин, які підлягають доказуванню в певній кримінальній справі. Криміналістична характеристика розбоїв є виразом криміналістичного аспекту вчення про злочин і є сукупністю криміналістично значущих відомостей про даний вид злочинів. Основою визначення предмета доказування в кримінальній справі є кримінально-процесуальний закон і кримінально-правова характеристика злочину. Криміналістична характеристика злочинів не може претендувати на таку роль. Однак елементи криміналістичної характеристики, в порівнянні з елементами, наприклад, кримінально-правової характеристики злочину, не можна вважати другорядними, для розкриття злочину вони набувають важливого значення, а іноді є ключовими у виявленні, розкритті та розслідуванні розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспортних засобів.

Певне криміналістичне значення мають також узагальнені відомості про предмет злочинного посягання. Наприклад, дані про те, що певні марки автомобілів у даний період є найбільш розповсюдженим предметом розбійних нападів, допомагають слідчому розкрити злочин. Для кримінально-правової характеристики більшості злочинів і кваліфікації вчиненого ці відомості несуттєві, але в криміналістичній характеристиці злочинів вони є необхідним елементом. Схожа ситуація із способом вчинення злочину. Як відомо, в деяких випадках він є необхідним елементом об'єктивної сторони злочину і входить в його кримінально-правову характеристику (напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я

потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства — розбій), однак він поданий у загальному вигляді. Розповсюдженість даного способу злочину, конкретні прийоми його застосування, технічні й інші засоби, що використовуються, їх конструктивні особливості — все це входить у криміналістичну характеристику способів вчинення розбійних нападів, вчинених на водіїв автотранспортних засобів. В окремих складах спосіб вчинення злочину взагалі не має кримінально-правового значення, але в криміналістичній характеристиці він залишається одним із суттєвих елементів.

Окрім зазначених особливостей, даний злочин із криміналістичної точки зору характеризується певними змінами матеріальної обстановки, в якій він готується та вчиняється. На місці злочину часто залишаються різні сліди, зняття злочину й інші предмети — майбутні речові докази в справі. Тому сукупність даних про слідову картину — теж важливий елемент криміналістичної характеристики даної категорії злочинів.

У криміналістичному відношенні значний інтерес мають і відомості про типові реальні наслідки розбійного нападу. Вони допомагають визначити напрям розслідування, шляхи пошуку злочинців і їх співучасників, викрити форми та способи їх злочинної діяльності.

Аналіз слідчої практики показує, що деякі злочини, особливо вчинені в співучасті, іноді пов'язані з іншими злочинними проявами, наприклад, розбій — із викраденням вогнепальної зброї. Криміналістична характеристика цих типових зв'язків злочинів між собою важлива для методики розслідування, оскільки узагальнені дані про подібні взаємозв'язки дозволяють більш швидко розкривати злочини, виявляти всіх співучасників.

Відомості про структуру злочинних груп, розподіл ролей між співучасниками, способи втягнення їх у злочинну діяльність, форми та засоби зв'язку, засоби конспірації, умови переходу на нелегальне положення тощо також повинні бути складником криміналістичної характеристики злочинів, тому що успіх розкриття групових злочинів суттєво залежить від криміналістичної характеристики співучасті.

Більшість типологічних даних про особу злочинця, як відомо, є об'єктом кримінологічного дослідження. Однак межі такого вивчення особи злочинця обмежуються тими особистісними особливостями, що необхідні для використання з метою запобігання злочинам, а низка важливих рис злочинців ("професійні" навички, жорстокість, неосвіченість тощо) залишається за межами кримінологічної характеристики. Усі ці особливості злочинців мають велике значення для розшуку та розслідування злочину і повинні бути віднесені до криміналістичної

характеристики розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспортних засобів.

Криміналістична характеристика злочинів має і свій віктимологічний аспект. Відомості про поведінку потерпілих у типових кримінальних ситуаціях, зв'язок даної поведінки із злочинними діями обвинувачених успішно використовуються в ході побудови слідчих версій і планування розслідування.

А. Ф. Волобуєв вважає, що на даний час можна констатувати факт формування загальних (комплексних) характеристик злочинів окремих видів, побудованих на взаємному зв'язку і взаємному проникненні предметних характеристик злочинів як результат інтеграції наук кримінального права, кримінології та криміналістики. Практичне використання комплексних характеристик злочинів повинно забезпечувати всебічність розслідування злочинів — вирішення завдань кримінально-правового, кримінально-процесуального, криміналістичного та кримінологічного характеру [6, с. 9].

Значення криміналістичної характеристики розбійних нападів визначається в двох напрямках. Перший — подальший розвиток теорії криміналістики, криміналістичної характеристики в цілому, і зокрема — криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспортних засобів. Другий напрям безпосередньо пов'язаний із завданнями, які повинні бути вирішені в процесі розслідування. Обидва напрями взаємопов'язані та доповнюють один одного.

В узагальненому вигляді найбільш повно і точно практичне значення криміналістичної характеристики полягає в наступному: для підвищення ефективності розробки та використання рекомендацій щодо аналізу слідчих ситуацій, побудови та перевірки версій, планування розслідування, організації і тактики проведення окремих слідчих дій, тактичних операцій і комбінацій, взаємодії слідчого із співробітниками органів дізнання, використання допомоги громадськості та вирішення інших більш вузьких завдань щодо виявлення, розкриття, розслідування та запобігання злочинам.

Висновки. З криміналістичною характеристикою злочинів пов'язана низка проблем: нерозробленість цілісного поняття даної наукової категорії, відсутність чіткого розмежування між криміналістичною характеристикою і кримінально-правовим та кримінологічним поняттям злочину, неоднозначність поглядів на співвідношення криміналістичної характеристики злочинів і предмета доказування, прогалини у визначенні структури та змісту криміналістичної характеристики злочинів і проблема існування криміналістичної характеристики конкретного злочину. Зазначені недоліки концепції криміналістичної характеристики злочинів потребують розробки нової моделі розкриття розбійних нападів, учинених на водіїв автотранспорт-

них засобів, у криміналістиці шляхом аналізу криміналістичної структури даного злочину.

Список використаних джерел

1. Басалаев А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений (общее понятие и практическое значение) / А. Н. Басалаев, В. А. Гуняев // *Методика расследования преступлений*. — М., 1976. — С. 97—98.
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. — [в 3 т.]. — Т. 3 : Криминалистические средства, приёмы и рекомендации. — М. : Юристъ, 1997. — 480 с.
3. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий / А. Н. Васильев. — М. : Юридическая литература, 1981. — 112 с.
4. Вещкая С. А. Первоначальный этап расследования грабежей и разбоев, совершаемых группами несовершеннолетних : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность” / С. А. Вещкая. — Краснодар, 2006. — 28 с.
5. Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / И. А. Возгрин. — Л. : [б. и.], 1976. — 43 с.
6. Волобуев А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза” / А. Ф. Волобуев. — Х., 2001. — 42 с.
7. Герасимов И. Ф. Общие положения методики расследования преступлений / И. Ф. Герасимов, Е. В. Цыпленкова // *Криминалистика*. — М. : Высшая школа, 1994. — 350 с.
8. Гриненко А. В. Пособие по расследованию преступлений : [учеб. пособие] / А. В. Гриненко. — М. : НОРМА, 2002. — 768 с.
9. Закиров С. Г. Организация деятельности следователя по раскрытию приостановленных уголовных дел о грабежах и разбоях : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность” / С. Г. Закиров. — Самара, 2007. — 21 с.
10. Куртынов И. В. Криминалистическая характеристика преступных групп, совершающих грабежи и разбои на жилища граждан : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность” / И. В. Куртынов. — Волгоград, 2003. — 22 с.
11. Рожков В. Д. Криминалистическая характеристика серийных грабежей и разбоев и организационно-тактические особенности их расследования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность” / В. Д. Рожков. — М., 2003. — 27 с.
12. Самыгин Л. Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л. Д. Самыгин. — М. : Изд-во Московского университета, 1989. — 184 с.

Борьба с организованной преступностью и коррупцией (теория и практика)

---

13. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений / Л. А. Сергеев // Руководство для следователей. — М. : Юридическая литература, 1971. — 438 с.

14. Щербакова Г. В. Початковий етап розслідування розбоїв, вчинених з метою заволодіння приватним майном громадян : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Г. В. Щербакова. — К., 2006. — 18 с.

15. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступлений как составная часть общей криминалистической теории / Н. П. Яблоков // Вестник Московского университета. — Серия 11 “Право”. — № 2. — М., 2000. — С. 29—37.

Статья посвящена выявлению теоретических и практических проблем формирования криминалистической характеристики разбойных нападений, совершенных на водителей автотранспортных средств, разработке путей их преодоления.

The article deals with the examination of the theoretical and practical problems of forming of criminalistics description of robbery attacks committing on the drivers of vehicles, the development of ways of their overcoming.

Стаття надійшла до редакції журналу 11 березня 2010 року.